
**ИЗМЕЂУ РЕГИОНА И СВЕТА:
Из историје културне дипломатије Југославије
(1945–1992)**

**ИЗМЕЋУ РЕГИОНА И СВЕТА:
Из историје културне дипломатије Југославије
(1945–1992)**

Приредили

Александра Колаковић
Слободан Селинић

Рецензенти

проф. др Александар Животић, редовни професор,
Филозофски факултет, Универзитет у Београду
др Радмила Радић, научни саветник у пензији, Институт за новију историју Србије
др Драгомир Бонцић, научни саветник, Институт за савремену историју

Издавач

Институт за европске студије
Трг Николе Пашића 11
11000 Београд

За издавача

Др Слободан Зечевић

Лектура

Татјана Хаџић Јововић
Миљана Протић

Техничка обрада

Весна Пијановић

Штампа

Досије студио, Београд

Тираж

100

ISBN 978-86-82658-06-1

Уредници:
Александра Колаковић
Слободан Селинић

ИЗМЕЂУ РЕГИОНА И СВЕТА
Из историје културне дипломатије
Југославије
(1945–1992)

Институт за европске студије
Београд 2026.

САДРЖАЈ

САРАДЊА, ИЗАЗОВИ, СПОРОВИ: ЈУГОСЛОВЕНСКА КУЛТУРНА ПОЛИТИКА У ОКРУЖЕЊУ

Оливера ДРАГИШИЋ

Хладноратовска динамика културне дипломатије у југословенско-бугарским односима од почетка 60-их до 80-их година 20. века 23

Божица СЛАВКОВИЋ МИРИЋ

Између помоћи и сарадње: југословенско-албански културни односи 1945–1948. 45

Ивана ВЕСИЋ

У правцу развијања блиских, добросуседских односа: Југословенски приступ културној дипломатији на подручју (Н)Р Мађарске (1945–1991) 83

Петар ДРАГИШИЋ

Југославија и Аустрија у првој половини педесетих година: култура и политика 121

Јелена МИТИЋ

Југословенско-грчка културна сарадња педесетих и шездесетих година 20. века 137

КУЛТУРНЕ МАНИФЕСТАЦИЈЕ И ИНСТИТУЦИЈЕ

- Љиљана РОГАЧ МИЈАТОВИЋ, Милена ДРАГИЋЕВИЋ ШЕШИЋ**
 Међународни фестивали и манифестације у културној
 дипломатији Југославије током Хладног рата 163
- Бојан СИМИЋ**
 Институти за културу у Јужној Америци током педесетих
 година XX века као средство промоције социјалистичке
 Југославије 189
- Саша МИШИЋ**
 Културна дипломатија у југословенско-италијанским
 односима: случај отварања читаонице Италијанског
 културног института у Београду 1965. године 207

ИЗМЕЂУ МОСКВЕ И ВАШИНГТОНА: КУЛТУРНА ДИПЛОМАТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ИЗАЗОВИ ХЛАДНОГ РАТА

- Момир Н. НИНКОВИЋ**
 Југословенско-совјетска сарадња на музичком плану
 1945. године. Гостовања совјетских уметника 239
- Слободан СЕЛИНИЋ**
 Савезништво и разлике: Југословенска културна политика
 према Чехословачкој и Пољској од краја Другог светског
 рата до сукоба Југославије и Информбироа 265
- Александра КОЛАКОВИЋ**
 Културна сарадња Француске и Југославије након Резолуције
 Информбироа (1948): нови путеви сарадње 289
- Најталија ДИМИЋ ЛОМПАР**
 Културна сарадња као политички изазов: Југославија и Немачка
 Демократска Република 50-их и 60-их година 20. века 321
- Јелена ТОДОРОВИЋ ЛАЗИЋ**
 Културна сарадња између САД и Југославије (1953–1963) 355

др Наталија Димић Ломпар <https://doi.org/10.46793/82658.06.1.321DL>
научни сарадник UDK 327:316.7(497.1:430.3)"195/196"
Институт за новију историју Србије 930.85(497.1:430.3)"195/196"
E-mail: natalijadimic@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0094-6587

Културна сарадња као политички изазов: Југославија и Немачка Демократска Република 50-их и 60-их година

Апстракт: Рад се, на основу југословенске и источнонемачке грађе, бави културном политиком Југославије према Немачкој Демократској Републици током 50-их и 60-их година 20. века. Анализирани су циљеви и садржаји југословенске културне политике, као и политичка и идеолошка ограничења, која су стајала на путу културне сарадње двеју земаља.

Кључне речи: Југославија, Немачка Демократска Република, културни односи, културна политика, Хладни рат, Ото Бихаљи-Мерин, Јоханес Р. Бехер, Ђорђе Андрејевић Кун.

*Полиџика и умейносџ, џо мом мишљењу, не моју да џеку џа-
ралелно. Кад се идеја џреведе у слику, или слика исџадне џоџре-
шна или идеја ексџлодира. Увек сам за ексџлозију. [...] Једино шџо
умейнчко дело може, јесте да џробуди чежњу за друџачијим џрили-
кама свеџа. И џа чежња је револуционарна.¹*

Хајнер Милер, 1983.

Крајем септембра 1966. године Валтер Улбрихт званично је посетио Југославију. Овај сусрет, заједно са Титовом посетом Источној Немачкој претходне године, представљао је врхунац југословенско-источноне-мачких односа. Свечани пријем у част источнонемачког госта уприличен је у згради Савезног извршног већа. Домаћини су са гостима прошли кроз главну свечану салу, где су интониране химне, затим кроз републичке салоне, украшене делима савремене југословенске уметности, док нису дошли до босанског салона, где је послужена вечера.² Према сећањима Ивана Ивањија, који је као преводилац био присутан током целокупне посете, Улбрихт и Тито водили су необавезујући разговор на немачком током шетње кроз салоне Савезног извршног већа. У главној сали „Југославија” Валтер Улбрихт питао је „забезекнуто” домаћина да ли му се заиста допада апстрактна композиција Петра Лубарде, која краси бочни зид сале. „Ма какви! Грозно је”, гласио је, према наводима Ивањија, Титов одговор. На Улбрихтово питање зашто је онда ту, југословенски председник одговорио је да је вероватно „некаква комисија” тако одлучила.³

Иако је у питању био успутни разговор, вођен током значајног сусрета на врху, он сажима и илуструје начин на који је Југославија градила представу о себи у иностранству, али и размимоилажења која су постојала у културним политикама двеју земаља, а која су се одражавала

¹ Hajner Miler, *Pozorište je kontrolisano ludilo*, prir. Detlef Šnajder, (Beograd: Radni sto, 2017), 59.

² Архив Југославије [у даљем тексту АЈ], Кабинет председника Републике (837), I-3-а/87-15, Белешка у вези са свечаним пријемом, који даје председник Републике са супругом у част председника Државног савета НДР Валтера Улбрихта са супругом 26. септембра 1966. године у 20:30 часова у згради Савезног извршног већа.

³ У питању је композиција „Пут у космос” Петра Лубарде. Ivan Ivanji, *Titov prevodilac*, (Beograd: Laguna, 2005), 144.

на њихову културну сарадњу. Свом социјалистичком госту југословенски председник поручивао је да већа отвореност ка Западу не угрожава социјалистичку суштину друштвеног поретка, да је режим у земљи стабилан, те да нема разлога да стрепи од тога да би слободе у култури и уметности могле унети идеолошки немир, али и да његов лични укус није „искварен” западним утицајима. Имплицитно, овим путем критикован је однос источнонемачког режима према слободи уметничког стваралаштва.

Односи Југославије и Немачке Демократске Републике привлачили су мање истраживачке пажње од југословенских односа са Савезном Републиком Немачком. Разлог за то делом лежи у чињеници да су готово на свим пољима – сарадња на плану трговине, финансија и привреде, туристичке размене, политичке и економске емиграције, па и културне сарадње – односи са Западном Немачком били далеко сдржајнији него са Источном. Разлог је делом и то што је 1990. поново уједињена Немачка своју државност, друштвени, политички и културни поредак заснивала на традицијама западнонемачке државе, док је источнонемачко искуство маргинализовано. Ипак, током четири деценије немачке подељености обе немачке државе су своју политику према Југославији кројиле загладане у потезе друге немачке престонице, док у формирању сопствене политике према Бону и Источном Берлину Југославија није из вида губила немачко питање као целину, у чијем је решавању, из њене перспективе, Источна Немачка имала значајну улогу. Досадашњи радови о југословенско-источнонемачким односима углавном су били посвећени политичким односима, пре свега питању дипломатског признања Источног Берлина 1957. године и последичног прекида односа између Београда и Бона.⁴ Циљ овог рада је да осветли

⁴ О југословенском дипломатском признању НДР-а видети: Maria Anic de Osona, *Die erste Anerkennung der DDR: der Bruch der deutsch-jugoslawischen Beziehungen 1957*, (Baden-Baden: Nomos Verlag, 1990); Dušan Nećak, *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*, (Zagreb: Srednja Europa, 2004); О политици Источне Немачке према Југославији видети: Friedericke Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung. Die Jugoslawienpolitik der DDR 1946 bis 1968*, (Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2009); О источнонемачко-југословенским односима из перспективе односа Бон-Београд-Источни Берлин, видети: Marc Christian Theurer, *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin: Die Beziehungen der beiden deutschen Staaten zu Jugoslawien im Vergleich 1957–1968*, (Berlin: Logos Verlag, 2007); Alan Maričić, „Luckey that East Germany also exists”: *Yugoslavia between the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic (1955–1968)*, University of Waterloo, Ontario, Canada, 2019. (докторска дисертација);

културне односе између Југославије и Немачке Демократске Републике, пружајући на тај начин допринос историји југословенско-немачких односа, али и културне политике социјалистичке Југославије према Источној Европи.

Културне политике у Источној Немачкој и Југославији

Немачка Демократска Република није била међу водећим државама света само по броју доушника по глави становника, успешности цензуре и обавештајног апарата, већ и по броју позоришта, библиотека, ансамбала, биоскопа и издатих књига. Источна Немачка одвајала је за културу и образовање дупло више новца од Западне Немачке. По броју позоришта је више него двоструко престизала Савезну Републику Немачку, од које је имала и три пута више оркестара спрема броја грађана. У питању је била држава чији су руководиоци поставили пред себе циљ стварања „образоване нације” и која је у изградњи „социјалистичке културе” настојала да пронађе идентитетски ослонац и политичку легитимацију.⁵ Другим речима, Немачка Демократска Република ни у ком случају није била држава у којој је култура била занемарена или скрајнута. Међутим, савременици, посебно на Западу, на источнонемачка уметничка достигнућа често су гледали с висине, одбацујући их као соцреалистичка и превазиђена. По паду Берлинског зида, целокупна источнонемачка уметност етикетирана је као антимодерна, тоталитарна државна уметност.⁶

Наталија Димић Ломпар, „Подељена Немачка и Југославија (1945–1966): политички односи у Хладном рату”, (Филозофски факултет, Нови Сад, 2023); У свом мастер раду о односима Београда и Источног Берлина бавио се Стефан Станковић: Стефан Станковић, *Југославија – ДР Немачка (1957–1961)*, Филозофски факултет, Београд, 2019. (мастер рад)

⁵ Gerd Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band I: Kultur in der Übergangsgesellschaft 1945–1957*, (Bonn: BpB, 2019), xi-xii, 785–787; Wolfgang Bergmann, „Vorwort”, *Die Bühnenrepublik: Theater in der DDR*, Hrsg. Thomas Irmer, Matthias Schmidt, (Bonn: BpB, 2006), 7; Hermann Glaser, *Deutsche Kultur 1945–2000*, 2. Auflage, (München: Ullstein, 2000).

⁶ Hans Lindemann, Kurt Müller, *Auswärtige Kulturpolitik der DDR. Die kulturelle Abgrenzung der DDR von der Bundesrepublik Deutschland*, (Bonn: Verl. Neue Gesellschaft, 1974); Сажет преглед погледа на источнонемачку уметност током 90-их година видети: Ulrike Goeschen, „From Socialist Realism to Art in Socialism: The Reception of Modernism as an Instigating Force in the Development of Art in the GDR”, *Third Text*, Vol. 23, No. 1, January 2009, 45–46.

Културни живот у Немачкој Демократској Републици доиста се налазио у извесном нескладу. С једне стране, државна издвајања за културу у НДР-у била су огромна. Култура је високо вреднована, имала је улогу у образовању, мотивисању и мобилисању маса, као и важно место у спољној политици. Веровало се да уметност има моћ да трансформише друштво и створи новог социјалистичког човека, који ће бити рационално, дисциплиновано и друштвено биће. Стога је култура имала изразито политичке садржаје и функције, што је условљавало и „нужност” политичке контроле културног и уметничког стваралаштва. Политичко-идеолошки патернализам и ограничења доводили су до тога да се култура у НДР-у, према речима историчара Герда Дитриха, налази на граници између прецењености и занемарености.⁷

Култура Немачке Демократске Републике била је одређена утицајима из Москве и Бона, као и немачким културним наслеђем. Источнонемачко партијско и државно руководство великим делом чинили су људи формирану у Москви, што је одређивало њихову политичку културу, разумевање уметности и њеног места у друштву, као и естетске критеријуме.⁸ Задатак партијских и државних функционера задужених за културну политику у НДР-у био је да политичке и идеолошке премисе примене на културну сферу. Они су, међутим, најчешће поседовали „политички капитал”, али им је недостајао „културни капитал”.⁹ Тако је неретко вредност уметничких дела мерена естетским критеријумима партијских кадрова, а границе дозвољеног и прихватљивог постављане су у интеракцији уметника, који су тежили аутономији израза и стваралаштва, и партије која је настојала да их идеолошки интегрише, а њихов рад стави у функцију сопствених политичких циљева.¹⁰

Попут совјетских, и источнонемачке власти су у формирању културне политике акценат стављале на класичне традиције и високу културу, на очување културног наслеђа и приближавање високе културе ширим слојевима становништва. Међутим, насупротив уважавању и неговању хуманистичког наслеђа, посебно класичне књижевности и уметности,

⁷ Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band I*, 784.

⁸ Hermann Glaser, *Kleine deutsche Kulturgeschichte von 1945 bis heute*, (Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag, 2007), 210–215.

⁹ Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band I*, xxxi.

¹⁰ Goeschen, „From Socialist Realism to Art in Socialism”, 50.

стајао је веома искључив однос према модерној уметности.¹¹ Када је реч о савременом стваралаштву, од позних 40-их сужавана је аутономија уметничког израза, а социјалистички реализам постао је догма. Тек од средине 60-их дискусија вођена о историјском експресионизму постепено је смањивала јаз између класичне и модерне уметности, а у високу културу је, поред класичне уметности, убрајана и револуционарна уметност Вајмарске Немачке.¹² Потенцирање високе културе имало је улогу и у хладноратовском надметању. Совјетске окупационе власти у Немачкој представљале су се као спасиоци европске и немачке културе, не само од нацизма, већ и од америчке масовне културе. Док је на Западу одбациван социјалистички реализам, на Истоку се водила борба против „формализма”, „декадентног империјализма”, „космополитизма”, „америчке некултуре”. У том погледу, власти у Источној Немачкој, као најистуренијој држави Источног блока, суоченој са константним изазовом западнонемачког културног модела, биле су ригидније од других источноевропских савезника.¹³

Прожета политиком, култура је имала и своју борбену функцију. Крилатица „уметност је оружје” добијала је на значају у Источној Немачкој посебно у ситуацијама када је Хладни рат досезао врхунце затегнутости. Тада је од културних делатника захтевана недвосмислена политичка подршка властима, а израз политичког става и лојалности често је био везан и за форму и за садржај уметничког стваралаштва. Тако је, након релативно отворене и плуралистичке фазе првих послератних година, већ 1947/1948. отпочела убрзана стаљинизација свих сфера, па тако и културе. Од 1953, а посебно након немира у Источном Берлину јуна исте године, уследио је период попуштања стега, који је врхунац доживео након XX конгреса КПСС-а. Међутим, убрзо је, по гушењу Мађарске револуције, и у Источној Немачкој дошло до

¹¹ Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band I*, 780.

¹² Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band II: Kultur in der Bildungsgesellschaft 1958–1976*, (Bonn: BpB, 2019), 1567; Ulrike Goeschen, *Vom sozialistischen Realismus zur Kunst im Sozialismus: Die Rezeption der Moderne in Kunst und Kunstwissenschaft der DDR*, (Berlin: Duncker&Humblot, 2001).

¹³ Joes Segal, „Artistic Style, Canonization, and Identity Politics in Cold War Germany, 1947–1960”, *Cold War Cultures: Perspectives on Eastern and Western European Societies*, eds. Annette Vowinckel, Marcus M. Payk, and Thomas Lindenberger, (New York/Oxford: Berghahn Books, 2012), 236–241.

заоштравања у име борбе против „ревизионизма”. И током наредне деценије смењивале су се различите културнополитичке струје, а борбена функција уметности и културе долазила је посебно до изражаја уочи изградње Берлинског зида 1961, XI Пленума ЦК ЈСПН-а с краја 1965. и поново 1968. као последица догађаја у Чехословачкој.¹⁴ Упоредо са борбом против „америчке некултуре”, „познобуржоаске декаденције”, водила се и борба против непријатеља у сопственим редовима – „реформиста”, „ревизиониста”, „еврокомуниста”. Мирољубива коегзистенција није подразумевала идеолошку коегзистенцију. Попуштање затегнутости на политичком плану и отварање сарадње у различитим пољима са западним државама пратила је појачана идеолошка борба лагера, која је укључивала и поље културе и уметности. Немачка Демократска Република у овом погледу била је растрзана између функције коју је културна размена имала за подизање престижа и међународног легитимитета дипломатски изоловане земље и чињенице да је она представљала изазов сопственом културном моделу, доводећи у питање концепт социјалистичке националне културе.¹⁵

Како у НДР-у тако је и у Југославији првих послератних година Комунистичка партија Југославије настојала да целокупно културно стваралаштво подреди партијској политици.¹⁶ Уметност је била недвосмислено ангажована, а уметнички живот под чврстом контролом партије која је наметала како садржаје тако и форме уметничког стваралаштва. Као и у Источној Немачкој, и у Југославији је уметност „требало да постане масовно васпитно средство у рукама дневне политике”.¹⁷ Тако је у другој половини 40-их, по совјетском узору, доминантан уметнички правац постајао социјалистички реализам, који је изграђиван на негацији страних буржоаских утицаја, грађанске традиције и наслеђа међуратне уметности, односно на критици модернистичке југословенске уметности прве

14 Видети: Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band I*, 784; Gerd Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band II*, 1568; Joes Segal, „Artistic Style, Canonization, and Identity Politics in Cold War Germany, 1947–1960”, 236–241.

15 Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band II*, 1568; Ulrich Pfeil, „Die DDR und der Westen 1949–1989. Eine Einführung”, *Die DDR und der Westen. Transnationale Beziehungen 1949–1989*, Hg. Ulrich Pfeil, (Berlin: Ch. Links Verlag, 2001), 17–19.

16 Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, (Beograd: Rad, 1988), 224–225.

17 Lidija Merenik, *Ideološki modeli: srpsko slikarstvo 1945–1968*, (Beograd: Beopolis, 2001), 32.

половине 20. века. Предратни модернисти ангажовани су на партијској линији, прилагођавајући се новоуспостављеној догми формом, а још више тематиком из народноослободилачке борбе и послератне обнове. У култури и уметности осуђивани су „формализам”, „субјективизам”, „декадентност”, „идеализам”, „западни утицаји”, „безидејност”.¹⁸

Сукоб Југославије са Информбироом довео је до раскида са совјетским моделом не само на политичком и привредном плану већ и на пољу културне политике. Од 1949. постепено се мењао однос партијских и државних власти према дотадашњим културно-уметничким обрасцима, социјалистичком реализму и слободама уметничког стваралаштва.¹⁹ Иако се партија никада није одрекла помног идеолошког надзора над културним и уметничким стваралаштвом, почетком 50-их соцреализам је дефинитивно напуштен у Југославији као једини исправни уметнички израз. Самим тим, све је мање било уметника чија су дела била прихватљива за источнонемачке власти.²⁰

Већ 1950. године, републичка министарства и струковна удружења добила су дозволу да самостално успостављају међународне контакте, што је отварао врата сарадњи са Западом,²¹ а у југословенским музе-

¹⁸ Dimić, *Agitprop kultura*, 191–207, 222; Merenik, *Ideološki modeli*, 27–37; Горан Милорадовић, *Лейоџа њог надзором. Совјетски културни утицаји у Југославији 1945–1955*, (Београд: ИСИ, 2012), 338–344.

¹⁹ Први наговештаји ове промене били су приступна беседа Едварда Кардеља у Словеначкој академији наука и уметности децембра 1949, у којој је експлицитно критикована совјетска културна политика, као и реферат Милована Ђиласа на Трећем пленуму ЦК КПЈ 29–30. децембра 1949, који је, одбацавањем совјетских утицаја и искључиво негативног односа према Западу, наговестио ново поглавље југословенске културне политике. Недвосмислену потврду ових промена представљао је говор Мирослава Крлеже „О слободи културе” на Конгресу књижевника Југославије 1952. године и VI Конгрес КПЈ (СКЈ) исте године. Dimić, *Agitprop kultura*, 239–245, 256.

²⁰ Неке од јасних весника промена у културнополитичкој клими Југославије представљале су изложбе словеначких импресиониста (1949) и Седамдесет сликарских и вајарских дела 1920–1940. (1950), којима је почела рехабилитација предратне југословенске уметности, затим рад Задарске групе, самостална изложба Миће Поповића (1950) и, коначно, самостална изложба Петра Лубарде у Београду 1951. године. Lidija Merenik, *Ideološki modeli*, 49–65; Dimić, *Agitprop kultura*, 257–263. О контролисаној либерализацији у сфери идеологије и културе, видети: Александар В. Милетић, *Сарадник, њрошћивник, нејријашћел. Идејно-џолићичка делатност Милована Ђиласа 1945–1954*, (Београд: ИНИС, 2022), 217–305.

²¹ Бранка Докнић, „Културна политика Југославије 1945–1952”, у: *Културна џолићичка Југославија 1945–1952*, књ. 1, прир. Бранка Докнић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, (Београд: Архив Југославије, 2009), 32.

јима, галеријама, позориштима и концертним дворанама организован је све већи број гостовања западних уметника.²² Мада расправа о „штетним” западним, „буржоаским”, „грађанским” утицајима није напуштала партијске форуме, а сарадњу са Западом пратила је истовремена критика западних утицаја на унутрашњем плану, југословенска културна и уметничка сцена је од 50-их година била не само отворена за гостовања западних уметника већ је и југословенско стваралаштво било укључено у савремене уметничке токове „слободног” света.²³

Па ипак, слобода уметничког стваралаштва у Југославији била је „дарована” и контролисана.²⁴ И док се са становишта форме простор за уметничко изражавање ширио, партија је различитим средствима – почев од институционализације, стварања југословенских верзија западних уметничких модела, преко критике, па све до различитих видова цензуре – контролисала њену суштину.²⁵ Ипак, југословенско руководство брзо је постало свесно предности и извозног потенцијала плуралистичке културе у социјалистичком друштву, а међународна културна сарадња постала је један од југословенских спољнополитичких приоритета.²⁶ Високи модернизам југословенске уметности, југословенски џез и рок састави, постали су, према речима Лидије Мереник, „метафора социјалистичке демократије”, показујући западном свету отвореност и плурализам, а источном слободу и „социјализам с људским ликом”.²⁷ Од средине 50-их Југославија је почела да „извози” своју културу у Источну Европу, испрва путем радио станица, а затим и споразумима о културној сарадњи, користећи управо културну размену као средство за

22 Merenik, *Ideološki modeli*, 51; Милорадовић, *Лейоша њод нагзором*, 345–350.

23 Докнић, „Културна политика Југославије 1945–1952”, 32–33; Merenik, *Ideološki modeli*, 51–52; Милорадовић, *Лейоша њод нагзором*, 344–345.

24 Миомир Гаталовић, *Дарована слобода: њарџија и кулџура у Срдији 1952–1958*, (Београд: ИСИ, 2010).

25 Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam: amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, (Београд: Službeni glasnik, 2023), 125–144, 203–218.

26 Мирослав Перишић, *Дипломаџија и кулџура. Јуославија: џреломна 1950. Једно историјско искуство*, (Београд: ИНИС/НБС, 2013), 49–52; Мирослав Перишић, „Велики заокрет 1950: Југославија у трагању за властитим путем. Култура – ослонац, претходница и саставни део спољне политике”, *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, (Београд: INIS, 2007), 237–282; Докнић, „Културна политика Југославије 1945–1952”, 33.

27 Merenik, *Ideološki modeli*, 137; Милорадовић, *Лейоша њод нагзором*, 379; Vučetić, *Koka-kola socijalizam*, 181, 227.

пропагирање предности сопственог модела социјалистичког развоја, самосталног пута у социјализам и несврстаног опредељења.²⁸

Почеци културне сарадње Југославије и Источне Немачке

По окончању Другог светског рата, Немачка је подељена на окупационе зоне, а југословенске власти суочавале су се са изазовима послератне обнове. Између Југословена и представника немачких власти у Совјетској окупационој зони први контакти успостављени су већ 1945. године, али су они били усмерени на текућа питања репатријације немачких заробљеника у Југославији, а комуникација се углавном одвијала партијским каналима.²⁹ И док је у првим послератним годинама Југославија успостављала културну и уметничку размену са другим државама Источне Европе, таква је размена са Немачком, окупираном и без државних структура, изостајала.³⁰

Културна сарадња у ширем смислу је ипак на неки начин постојала кроз културни и просветни рад међу немачким заробљеницима у Југославији. Денацификација је била међу примарним циљевима окупационих сила у Немачкој, а политички, идеолошки и културни програми преваспитавања немачког становништва отпочињали су и пре краја рата, у логорима за немачке заробљенике како у Совјетском Савезу тако и у Сједињеним Америчким Државама.³¹ По завршетку Другог

²⁸ Dean Vuletić, "Sounds like America. Yugoslav Soft Power in Eastern Europe", *Divided Dreamworlds? The Cultural Cold War in East and West*, edited by Peter Romjin, Giles Scott-Smith, Joes Segal, (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012), 116–117.

²⁹ Станковић, „Југославија – ДР Немачка (1957–1961)”, 29–39.

³⁰ О културној политици ФНРЈ према иностранству и међународним културним везама у периоду 1945–1948. погледати објављена документа у: *Културна историја Југославије 1945–1952. Зборник докумената*, књ. 2, прир. Бранка Докњић, Милић Ф. Петровић, Иван Хофман, (Београд: Архив Југославије, 2009), 233–301.

³¹ Видети: Stefan Karner, „Die Sowjetische Hauptverwaltung für Kriegsgefangene und Internierte. Ein Zwischenbericht”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 42 (1994), Nr. 3, 447–471; Andreas Hilger, „Re-educating the German Prisoners of War: Aims, Methods, Results and Memory in East and West Germany”, *Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II*, edited by Bob Moore, Barbara Hatley-Broad, (Oxford-New York: Berg, 2005), 61–75; Matthias Reiss, „The Nucleus of a New German Ide-

светског рата и Југославија се укључила у „културни пројекат” прева-спитавања немачког становништва кроз културни и просветни рад са немачким заробљеницима у Југославији, пружајући на тај начин свој допринос денацификацији, културној обнови и изградњи „демократ-ске” Немачке.³²

Заробљеници су у Југославији школовани на текстовима совјетских и немачких комуниста, као и на бројним брошурама Јединствене соци-јалистичке партије Немачке. Материјал за културне приредбе, путем којих су заробљеници упознавани са „правом културом”, обухватао је, поред дела југословенских аутора, „борбене песме” Ериха Вајнерта, Јо-ханеса Р. Бехера, али и класична остварења Хајнеа, Гетеа и Шилера. И са становишта коришћених материјала и са становишта опште концепци-је и циљева превапитавања, идеолошки и културни рад са немачким заробљеницима у Југославији није био одраз посебне југословенске „линије”, већ се одвијао у договору и у складу са источнонемачким и совјетским концепцијама и интересима, а бивши заробљеници треба-ло је да након репатријације постану носиоци позитивне представе о Југославији у немачкој средини.³³

Међутим, ова краткотрајна фаза хармоничне сарадње југословенске и источнонемачке партије прекинута је сукобом Југославије и Информ-бироа. Осуда југословенске партије била је саставни део стаљинизаци-је Источног блока и наметања чврсте дисциплине источноевропским партијама и државама, што је водило и унификацији културног и умет-ничког живота у НДР-у. Током наредних неколико година прекинути

---

ology? The Re-education of German Prisoners of War in the United States during World War II”, *Prisoners of War*, 91–102.

³² О културном и просветном раду са заробљеницима, видети: Kurt W. Böhme, *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941–1929*, Band I/1 (Bielefeld: Verlag Ernst und Werner Giesking, 1976), 285–370; Горан Милорадовић, „Die Panzerhalle. Цртежи из 167. радног логора Осиек за немачке ратне заробљенике у Југославији”, *Годишњак за дру-штвоу историју*, год. XVIII, св. 1, 2011, 89–98; Саша Илић, „Сјеранци јасјарбајше-ри”: *Сјерана сјеручна радна снаја у привреди Јујославије 1945–1955* (Београд: Архив Ју-гославије, 2020), 246–250; Saša Ilić, „Vrednovanje rada i životni uslovi nemačkih ratnih zarobljenika zaposlenih u privredi Jugoslavije 1945–1949”, *Istorija 20. veka*, XXXVII, br. 2 (2019), 171–174; Наталија Димић, „На обнови Јујославије радимо за Немачку: немачки заробљеници, антифашисти, пропагандисти”, *Токови историје*, бр. 2 (2020), 75–105.

³³ Списак материјала, књига, брошура и листова коришћених у просветном и култур-ном раду, видети у: АЈ, ЦК СКЈ (507)/Комисија за међународне односе и везе (IX), 86/ III-14, Извештај о политичком раду међу заробљеницима на територији Југославије.

су готово сви контакти између Југославије и Источне Немачке, а културне политике у два земљама пошле различитим путевима. Обнова сарадње на различитим пољима, до које је дошло након смрти Стаљина, у контексту поновног приближавања Југославије и Совјетског Савеза, значила је суштински и међусобно упознавање, представљајући прве кораке ка успостављању билатералних културних односа.

Политика Источног Берлина према Београду од средине 50-их имала је двоструки циљ – потискивање западнонемачких утицаја и достизање дипломатског признања. И културна сарадња пратила је ове постављене циљеве. С једне стране, требало је парирати западнонемачким културним утицајима и потискивати их из Југославије, а с друге су културни контакти представљали корак ка успостави дипломатских односа и средство источнонемачке међународне афирмације. Југословенска политика према Источном Берлину такође се одвијала у двоструком контексту југословенске политике према Истоку, с једне, и према немачком питању, с друге стране. Тако је и културна сарадња са Источном Немачком била саставни део приближавања Источној Европи и афирмисања југословенског пута у социјализам, али истовремено и допринос решавању немачког питања на начин коме је Југославија тежила, кроз јачање источнонемачке државности, али и кроз подршку „антистаљинистичким” снагама у НДР-у.³⁴

Источнонемачки представници су „зелено светло” за успостављање контаката са Југославијом добили из Москве средином 1954. године и убрзо су уследиле прве источнонемачке иницијативе за политичку сарадњу. И у југословенском ставу према немачком питању долазило је постепено до промене током друге половине 1954. Најкасније током пролећа 1955. у Београду је заузето становиште да је постојање двеју немачких држава реалност и да, иако успостава дипломатских односа није у плану, са Немачком Демократском Републиком треба сарађивати

³⁴ О односу Југославије према немачком питању видети: Natalija Dimić Lompar, "Yugoslavia and the Two German States: Yugoslavia's Stance towards the German Question during the Late 1940s and Early 1950s: From Bloc Allegiance to Non-Alignment", *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/Non-Alignment*, eds. Srđan Mičić and Jovan Čavoški, (Belgrade: INIS, 2022), 429–447; Наталија Димић Ломпар, „Југославија и немачко питање средином 50-их: формулисање аутономне политике”, *Нови хоризонтии сјољне йолийике Јујославије: Балкан, Европа, свејй. Зборник радова*, ур. Јован Чавошки, Александар В. Милетић, (Београд: Институт за новију историју Србије), 185–216.

на пољу културе, спорта и привреде, што би водило њеном фактичком признању.³⁵ Тако су 1955. отворена врата и за прве контакте на плану културне сарадње двеју држава, што се поклопило са периодом извесне либерализације културне политике у Немачкој Демократској Републици (1953–1956), током ког су нешто шире ингеренције на пољу културне сарадње биле у рукама новооснованог Министарства културе. Међутим, будући да нису постојала међусобна представништва, у периоду до успоставе дипломатских односа значајну улогу у успостављању културне сарадње имали су појединци и њихова лична познанства, која су неретко датирала још из предратног периода.

Већ у октобру 1955. у Југославију је допутовао Рудолф Јанке, представник источнонемачког Министарства културе и блиски сарадник министра културе Јоханеса Р. Бехера, предратног комунисте и виђеног немачког песника. Јанкеа је руководећим личностима Радио Загреба препоручио Ловро фон Матачић, угледни хрватски диригент чија је делатност тих година била у сенци његовог ангажмана у Независној Држави Хрватској. Иако нам порекло овог познанства није познато, Фон Матачић ће и наредне године одиграти значајну посредничку улогу приликом доласка министра културе НДР-а Јоханеса Р. Бехера у Југославију да би исте године добио и први двогодишњи ангажман у иностранству као диригент Саксонске капеле у Дрездену и Државне опере у Источном Берлину. Јанкеов боравак у Југославији, који је резултирао уговарањем гостовања солиста Радио Загреба у Источној Немачкој³⁶ и позивом да НДР наредне године учествује на Дубровачким летњим играма, био је и прилика за сусрет са Оттом Бихаљијем, „старим пријатељем министра Бехера”.³⁷ Бихаљи је прихватио да посети Источни Берлин, иако, према Јанкеовим речима, „у потпуности стоји

---

³⁵ О формулисању југословенске политике према Источној Немачкој у првој половини 50-их година видети: Димић Ломпар, „Југославија и немачко питање средином 50-их: формулисање аутономне политике”.

³⁶ Већ у новембру 1955. ансамбл солиста Радио Загреба гостоваће у Немачкој Демократској Републици. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes [у даљем тексту PA AA], Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten [у даљем тексту MfAA], A 4598, Beziehungen zwischen der Deutschen Demokratischen Republik und der Föderativen Volksrepublik Jugoslawien.

³⁷ Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde [у даљем тексту BArch], Ministerium für Kultur (DR1/20411), Verhandlungen mit jugoslawischen Stellen, Jahnke, Berlin, den 3. новембар 1955.

на линији Титовог лагера” и „одбацује наше становиште о реализму у уметности”.³⁸

Доиста, већ на пролеће наредне 1956. године Ото Бихаљи отпутовао је у Источну Немачку у оквиру свог пута, током ког је посетио и Данску, Холандију и Западну Немачку. Путовање је уследило на позив министра културе Јоханеса Р. Бехера и Удружења књижевника.³⁹ Три године раније, Ото Бихаљи путовао је у Западну Немачку и Швајцарску „по специјалном задатку”.⁴⁰ Тај специјални задатак подразумевао је обнављање старих и склапање нових познанстава, буђење интересовања за Југославију на Западу, популаризацију југословенског социјалистичког развоја, посебно у круговима „интелектуалаца-антифашиста”.⁴¹ И док је 1953. Бихаљијев пут у СРН био у склопу пробијања изолације у којој се Југославија налазила, ни 1956. Бихаљи није био случајан избор за прве продоре у Источну Немачку. Бројни његови познаници из периода када је живео у Берлину 20-их и касније у Паризу 30-их година сада су заузимали значајна места како на културној сцени тако и у институцијама обе немачке државе.⁴² Тако је Бихаљи у мају 1956, осим Јоханеса Р. Бехера, ког је у сећањима касније називао „друг и пријатељ”, сусрео „старе пријатеље”, које је познавао из периода Вајмарске Немачке, Шпаније и Француске, књижевнике Лудвига Рена, Бода Узеа, Вилија Бредела, Едварда Клаудиуса и редитеља Волфганга Лангхофа.⁴³

³⁸ Исто.

³⁹ АЈ, Савезна комисија за културне везе са иностранством (559), 18–37, Пленарни састанак Комисије за културне везе са иностранством, 16–17. јануар 1956.

⁴⁰ Слободан Селинић, *Књижевна дијипломатија. Међународна сарадња југословенских писаца од средине њедесетих до краја седамдесетих година 20. века*, (Београд: ИНИС, 2019), 16–17.

⁴¹ АЈ, 559, 71–160, Дирекција за информације при Влади ФНРЈ, Савезу књижевника Југославије; Амбасадор ФНРЈ у Бону Младен Ивековић, Државном секретаријату за иностране послове, Друго одељење, 20. јануара 1953; Извештај М. Ригл о боравку Ото Бихаљија у Немачкој; Ото Бихаљи-Мерин, Напомене поводом пута у Швајцарску и Немачку у времену од 12. маја до 10. јула 1953, 15. јул 1953.

⁴² Сећања Ота Бихаљија на сусрете са немачким писцима и уметницима (Аном Зегнерс, Јоханесом Р. Бехером, Бертолдом Брехтом, Хансом Ајзлером, Лудвигом Реном) у Паризу и Берлину видети у: Ото Бихаљи-Мерин, „Сусрети са Аном Зегерс у рано доба”, *Лешојис Мајице српске*, децембар 1975, 627–638.

⁴³ АЈ, 559, 72–163, Напомене о путовању кроз Холандију, Данску, Западну и Источну Немачку од средине марта до средине маја 1956. год.

Последњег дана боравка у Источној Немачкој Бихаљи је посетио и Бертолда Брехта, ког је такође познавао из предратних дана.⁴⁴ Иако тек изашао из болнице и „телесно слаб”, „најважнији песник и драматичар данашње Немачке” интересовао се више него други за југословенски развој, у којем је, према Бихаљијевом сведочењу, видео „један од најважнијих доприноса модерног социјализма”.⁴⁵ Посета Ота Бихаљија Немачкој Демократској Републици требало је да допринесе обнављању старих и успостављању нових контаката са појединцима, али и са институцијама Источне Немачке – Министарством културе, Удружењем књижевника, Академијом ликовних уметности, издавачким предузећима. Поред тога, њена суштина била је и у пропагирању југословенског развоја кроз разговоре о југословенској култури и уметности, децентрализацији и слободи уметничког стваралаштва. Како је и сам Бихаљи у извештају истицао, у Источној Немачкој на делу је фаза попуштања затегнутости у културној политици, а интересовање за Југославију постоји, посебно јер „им је одговарало да чују са треће стране схватања, која су и код њих сазревала, али се још нису изговорила.”⁴⁶ Другим речима, као саставни део југословенске културне политике, она је истовремено представљала популаризацију Југославије и југословенске културе, с једне, и подршку „антистаљинистичким снагама” у НДР-у, с друге стране.

О значају који је средином 50-их Југославија имала за Источну Немачку као „слаба карика” у ланцу њене дипломатске изолације, али и о значају културе као средству њеног пробијања, сведочи и то што је непуна четири месеца по Бихаљијевој посети крајем августа 1956. и сам Јоханес Р. Бехер допутовао у Југославију као гост Дубровачких летњих игара. Иако је Бехерова посета била незванична, чињеницом да је у Дубровник допутовао министар, а не нижи чиновник, слала се јасна порука да је Источном Берлину стало до побољшања односа са

---

⁴⁴ О познанству Ота Бихаљија и Бертолда Брехта видети: Ото Бихаљи-Мерин, „Сусрети са Аном Зегерс у рано доба”, *Лейпциг Мајице српске*, децембар 1975, 627–638; О последњем сусрету са Брехтом 1956. године Бихаљи је оставио сведочење у: Ото Бихаљи-Мерин, „Берт Брехт – игра и парабола”, *Лейпциг Мајице српске*, новембар 1958, 398–399.

⁴⁵ АЈ, 559, 72–163, Напомене о путовању кроз Холандију, Данску, Западну и Источну Немачку од средине марта до средине маја 1956. год.

⁴⁶ Исто.

Југославијом.⁴⁷ И током самог боравка немачка страна је понављала да нису допутовали само због дубровачког фестивала већ да успоставе пријатељске везе у области културе и да науче из економског и културног развика Југославије.⁴⁸ Домаћини у Дубровнику примећивали су да је Бехеровим пратиоцима на првом месту било „објављивање његовог боравка и вођење пропаганде”.⁴⁹ Међу сусретима које је Јоханес Р. Бехер имао на овом путовању значајем се истицао сусрет са директором Београдске опере, композитором и диригентом Оскаром Данонем. Како је Данон истицао, југословенске институције културе могле су да склапају споразуме о сарадњи мимо међудржавних уговора, те је у плану било гостовање Данона у Немачкој Демократској Републици и размена између београдског Народног позоришта и источноберлинске Државне опере.⁵⁰ Ова мера, која је почетком 50-их отвараала врата сарадњи са Западом, средином 50-их омогућавала је културну сарадњу са Немачком Демократском Републиком пре успоставе дипломатских односа и међудржавног споразума о културној сарадњи.

Средином 50-их низале су се иницијативе источнонемачке стране за успостављање културне сарадње. Источни Немци иницирали су контакте Друштва за културне везе са иностранством и југословенске Комисије за културне везе са иностранством, предлагали су размену изложби, сарадњу германиста и слависта, размену студената, музичара,

⁴⁷ BArch, DR1/8284, Kurzbericht und Einschätzung der Reise des Ministers für Kultur in der Deutschen Demokratischen Republik Dr. h. C. Johannes R. Becher zu den Festspielen von Dubrovnik/Jugoslawien, 8. September 1956.

⁴⁸ Исто.

Посету су припремили Рудолф Јанке, који је почетком августа 1956. допутовао у Југославију како би осигурао смештај, превоз, полузванични пријем и контакте са југословенским политичарима и уметницима. BArch, DR1/20411, Bericht: Reise nach Jugoslawien, Berlin, den 7. August 1956; R. Jahnke, an die Abteilung Kulturelle Einheit, Berlin, den 6. August 1956.

⁴⁹ Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије [у даљем тексту ДАМСПРС], Политичка архива [у даљем тексту ПА], 1956, ф. 74, док. 416764, Председник НО општине Дубровник, ДСИП-у, 15. септембар 1956.

⁵⁰ BArch, DR1/8284, Kurzbericht und Einschätzung der Reise des Ministers für Kultur in der Deutschen Demokratischen Republik Dr. h. C. Johannes R. Becher zu den Festspielen von Dubrovnik/Jugoslawien, 8. September 1956; BArch, DR1/20411, Bericht: Reise nach Jugoslawien, Berlin, den 7. август 1956.

Оскар Данон ће посетити НДР 1958, али у сопственој режији. Видети: ДАМСПРС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 24, док. 42123, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, без датума.

научника, публикација.⁵¹ Успостављена је сарадња источнонемачког филмског предузећа ДЕФА и Југославија филма.⁵² Представник источнонемачког Друштва за културне везе са иностранством, који је у рану јесен 1956. посетио Југославију, изражавао је чак интересовање за однос државе и партије према уметности, истичући да су југословенска искуства драгоцене за Источну Немачку, где су уметници тек недавно престали да стварају по партијским директивама.⁵³

Културни односи у сенци „грујої идеолошкої сукоба“

Доиста, у позно лето 1956. било је разлога за оптимизам и у Београду и у Источном Берлину када је реч о перспективи међусобне културне сарадње. Односи Југославије и Совјетског Савеза убрзаним темпом су се поправљали.⁵⁴ На стадиону Динама у Москви јуна 1956. Јосип Броз Тито је пред целим светом обзнанио југословенски став да „данас постоје двије државе, Западна и Источна Њемачка”.⁵⁵ На таласу дестаљинизације након XX конгреса, иако стидљивије него у другим државама Источне Европе, и у окриљу источнонемачке партије и интелектуалних кругова јављали су се захтеви реформски настројених појединаца и група за темељним променама у различитим сферама политике, привреде и културе, за преиспитивањем стаљинистичког наслеђа и изградњом „социјализма с људским ликом”.⁵⁶

⁵¹ AJ, 559-51-113, Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland an die Kommission für kulturelle Beziehungen mit dem Ausland, 6. јул 1956; AJ, 559-51-113, Забелешка о разговору са др Грефратом, доцентом Универзитета из Источног Берлина, 1956; AJ, 559-51-113, Белешка. Посета г. Хајса, представника Друштва за културне везе са иностранством, Источни Берлин, 23. октобар 1956.

⁵² РА АА, МfАА, А 5070, Zu den Beziehungen zwischen der DDR und der FVRJ, 7. 11. 1958.

⁵³ AJ, 559-51-113, Белешка. Посета г. Хајса, представника Друштва за културне везе са иностранством, Источни Берлин, 23. 10. 1956.

⁵⁴ Đoko Tripković, *Jugoslavija – SSSR 1956–1971*, (Beograd: ISI, 2013), 19–41.

⁵⁵ „Говор на великом митингу у Москви 19. 6. 1956.”, у: *Тито: њовори и чланци*, књ. XI, (Загреб: Напријед, 1959), 119–120.

⁵⁶ Andreas Malycha, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED. Von der Gründung bis zur Linkspartei*, (Bonn: BpB, 2009), 126–141; Stefan Wolle, *Die DDR. Eine Geschichte von der Gründung bis zum Untergang*, (Bonn: BpB, 2015), 294–325; Erhart Neubert, *Geschichte der Opposition in der DDR 1949-1989*, (Bonn: BpB, 2000), 103–116.

Ипак, испод површине привидног попуштања тињале су клице новог заоштравања. Немири у суседној Пољској забрињавали су источнонемачко руководство. Окидач за наметање чвршћег курса били су догађаји у Мађарској. Тако је на прелазу из 1956. у 1957. годину у НДР-у отпочела кампања против „ревизионизма”. Уследили су таласи хапшења, јавних процеса, искључивања из партије, смене државних и партијских функционера. На плану културне политике примат је, уместо Министарства културе, добило Културно одељење ЦК ЈСПН-а, а министар Јоханес Р. Бехер, један од заступника културнополитичке либерализације, лишен је сваког политичког утицаја.⁵⁷ Гушење Мађарске револуције одразило се неповољно на совјетско-југословенске односе, а тиме и на односе између Београда и Источног Берлина. Кампања против ревизионизма погађала је не само „унутрашње непријатеље”, већ се односила и на Југославију. У том контексту, сваки политички, идеолошки и културни утицај из Југославије био је непожељан.

У таквој атмосфери било је и „случајних жртава”. Међу њима је био и џез оркестар Радио Београда, који се почетком марта 1957. упутио на тронедељну турнеју по Немачкој Демократској Републици. Након неколико година релативне отворености према џезу у НДР-у, 1957. година донела је појачане нападе на америчке културне утицаје, укључујући у то и џез и забавну музику.⁵⁸ Џез оркестар Радио Београда праћен Лолом Новаковић и Ивом Робићем одржао је концерт у Лајпцигу. Репертоар је обухватао нумере југословенских и америчких композитора, а успех је, према сећањима диригента Војислава Симића, „био огroman”. Међутим, након првог успешног концерта, наступи у осталих седам предвиђених градова забрањени су, наводно због увредљивог говора Јосипа Броза. Ономогућени су контакти са медијима и публиком, а чланови оркестра провели су остатак боравка у НДР-у, снимајући музику у лајпцишком студију.⁵⁹ Џез оркестар Радио Београда био је „случајна

⁵⁷ О кампањи против ревизионизма и њеном одразу на културни живот у НДР-у, види: Dietrich, *Kulturgeschichte der DDR, Band I*, 649–776.

Јоханес Р. Бехер номинално је остао на месту министра до 1958, када се из здравствених разлога повукао. Недуго након тога је преминуо. <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/johannes-robert-becher>

⁵⁸ Uta G. Poiger, *Jazz, Rock and Rebels: Cold War Politics and American Culture in a Divided Germany*, (Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 2000), 128–130.

⁵⁹ Vojislav Simić, *Susreti i sećanja*, (Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2005), 67–71.

жртва' не само нарушених југословенско-источнонемачких односа већ, пре свега, заоштрене унутрашњополитичке климе у Немачкој Демократској Републици.

Отопљавање у југословенско-совјетским и југословенско-источнонемачким односима средином године било је привремено. Успостава дипломатских односа октобра 1957. била је у сенци „другог идеолошког сукоба”. Кампања против ревизионизма у НДР-у добила је нови замах, а осуде Југославије интензивирани су посебно су након Седмог конгреса СКЈ.⁶⁰ За проширивање културне сарадње није било простора. Иако је отварање посланстава номинално пружало прилику за ширење мреже контаката заснованих на личним познанствима, у пракси је културна сарадња наставила да се ослања на контакте појединаца и институција успостављене у претходном периоду. Културни односи исцрпљивали су се у превођењу југословенских аутора, у директним контактима писаца и издавачких кућа, у размени филмова, на основу сарадње склопљене између филмских предузећа 1955, и у ретким узајамним посетама и гостовањима.⁶¹ Према југословенској оцени, сарадња је била скромног обима, а посете до којих је дошло биле су од „периферног значаја”.⁶²

Чланови Посланства ФНРЈ у Источном Берлину жалили су се да им је пропагандна, информативна и културна делатност у НДР-у више-струко ограничена. С једне стране, та ограничења наметали су Источни Немци, а с друге Београд. Државни секретаријат за иностране послове саветовао је Посланству да, услед осетљиве политичке ситуације, не чини кораке који би провоцирали Источни Берлин, као и да се из обзира према Западној Немачкој суздржи од свега што би НДР могла искористити за сопствену „манифестациону афирмацију”. Према мишљењу Посланства, одсуство плана културне сарадње било је пресудно за скромни обим културне размене између две земље.⁶³

Уговорно регулисање културне сарадње било је кључно отворено питање билатералних културних односа на преласку из 50-их у 60-те

---

⁶⁰ Baer, *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung*, 162–171.

⁶¹ ДАМСПРС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 24, док. 42123, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, без датума.

⁶² АЈ, 559-51-113, Културна сарадња са Немачком Демократском Републиком, 27. октобар 1964.

⁶³ ДАМСПРС, ПА, 1960, ф. 45, дос. 22, док. 418500, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, 4. јул 1960.

године. Израду културног плана, заснованог на реципроцитету, иницирала је југословенска страна крајем 50-их, увиђајући да је Источна Немачка активнија у Југославији него обрнуто.⁶⁴ Сматрали су да НДР избегава ово питање, „јер су се плашили нашег утицаја, полазећи од гледишта да културна сарадња има и идеолошка обележја”.⁶⁵ Доиста, источнонемачко руководство било је суздржано из страха да би југословенска страна могла искористити културну размену за пропагирање својих „ревизионистичких гледишта”.⁶⁶ Како се истицало у анализи Министарства иностраних послова НДР-а, културна сарадња блиско је повезана са идеолошким питањима, а Југославија инсистира на принципу реципроцитета како би у Немачкој Демократској Републици проширила своје „ревизионистичке ставове” ради уношења раздора у социјалистички лагер. Иако је активнија културна делатност у Југославији била у источнонемачком интересу, увиђали су да је она у директној зависности од простора који су спремни да дају југословенској култури у НДР-у.⁶⁷

Ипак, 1960. у Источном Берлину заузели су становиште да културну сарадњу треба уговорно регулисати, уз осигуравање баријере против „ревизионистичких” утицаја.⁶⁸ Да би из тога извукли максимум на плану државне афирмације, Источни Немци предложили су склапање културне конвенције. За то су се залагали и чланови источнонемачке парламентарне делегације, која је посетила Југославију почетком 1960, инсистирајући на томе да се свим међудржавним контактима и уговорима да одговарајући публицитет.⁶⁹ Југословенски посланик у Источном Берлину Митја Вошњак сматрао је такође да треба потписати споразум о културној сарадњи, будући да је и на другим пољима сарадња

⁶⁴ ДАМСПРС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 36, док. 35081, Политички односи са НДР, 2. децембар 1959; ДАМСПРС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 36, док. 34379, НДР, без датума.

⁶⁵ ДАМСПРС, ПА, 1959, ф. 48, дос. 36, док. 34379, НДР, без датума.

⁶⁶ РА АА, МfАА, А 5070, 3. Europäische Abteilung, Sektion Jugoslawien, Zu den kulturellen Beziehungen zwischen der DDR und der FVRJ im Jahre 1959, 18. фебруар 1960.

⁶⁷ РА АА, МfАА, А 4605, Stand der Beziehungen zwischen der DDR und FVRJ, 10. септембар 1959.

⁶⁸ РА АА, МfАА, А 4615, Disposition für eine Analyse über die Hauptfragen in den Beziehungen der DDR und der FVRJ, 12. фебруар 1960.

⁶⁹ ДАМСПРС, ПА, 1960, ф. 45, дос. 1, док. 412399, Забелешка о разговору Г. Жарковића, а појединим члановима парламентарне делегације НДР и функционерима Посланства НДР 4. и 5. маја 1960.

уговорно регулисана. Према његовом мишљењу, одсуство организоване културне сарадње погађало је више југословенске интересе него источнонемачке, јер „док је за Немце таква сарадња углавном културна манифестација и не прелази по ефекту оквира афирмације и на овом подручју, дотле су за нас све прилике за упознавање немачке јавности са нашом стварношћу једно од најјачих средстава за разбијање лагерске антијугословенске кампање код становништва НДР”.⁷⁰ Чланови југословенског Посланства у Источном Берлину сматрали су да у НДР-у постоји велико интересовање за Југославију, те да би свака уметничка приредба или гостовање имало „јак политички ефекат”, из чега би Београд могао извући знатне политичке користи. Стога су сматрали да питање културне сарадње треба решити и уговорно регулисати.⁷¹ Ипак, ДСИП је донео одлуку да се, услед малог обима сарадње и континуираних напада на Југославију у НДР-у, предлог о конвенцији одбије, али да се приступи преговорима о склапању плана културне сарадње.⁷² Тако је у јулу 1961. године потписан први план културне сарадње између Југославије и Немачке Демократске Републике, у тренутку када су југословенски односи са Истоком поново били на узлазној путањи.⁷³ До склапања међудржавног споразума доћи ће тек три године касније.⁷⁴

„Злајно доба” културне сарадње

Успони и падови у југословенско-совјетским односима одражавали су се готово закономерно и на односе Београда и Источног Берлина, с тим што је Источна Немачка по правилу предњачила у заоштравању, а каскала за другим источноевропским државама у отопљавању односа

⁷⁰ ДАМСПРС, ПА, 1960, ф. 44, дос. 23, док. 436621, Југословенско-источнонемачки односи у 1960. години.

⁷¹ АЈ, 559-51-113, ДСИП, Комисији за културне везе са иностранством, извод из годишњег извештаја Посланства у Берлину, 20. март 1961.

⁷² ДАМСПРС, ПА, 1960, ф. 44, дос. 23, док. 436018, Концепт, 26. септембар 1960.

⁷³ ДАМСПРС, ПА, 1961, ф. 89, док. 440238, Подаци о билатералним односима између ФНРЈ и НДР из области уговора, 9. децембар 1961.

⁷⁴ Споразум о сарадњи у области науке, просвете и културе склопљен је 10. јула 1964. Немачка Демократска Република била је последња источноевропска држава са којом је склопљен такав споразум. АЈ, 559-51-113, Културна сарадња са Немачком Демократском Републиком, 27. октобар 1964.

са Југославијом. Почетком 1961. у Београду се сматрало да ће НДР неминовно пратити курс побољшања односа, али обазриво, „под сталним притиском унутрашње политичких слабости па и хроничних болести овог режима”, због којих им „тешко пада” свако афирмисање Југославије, посебно унутар НДР-а.⁷⁵ Ипак, са потписивањем плана културне сарадње односи у овој сфери постајали су садржајнији, пружајући и југословенској страни могућност за организовање првих изложби и гостовања, који би омогућили ширим слојевима источнонемачког становништва да дођу у додир са југословенском културом.

Ту прилику Београд је искористио да понуди источнонемачкој страни организовање покретне фото-изложбе поводом 20 година од покретања народноослободилачке борбе. Први импулс из Источног Берлина био је позитиван, будући да се изложба о НОБ-у уклапала у њихову кампању против западнонемачког „реваншизма”.⁷⁶ Међутим, југословенска изложба је, поред дела о рату, обухватала и део о послератној изградњи, па су приликом припрема на површину испливала идеолошка и политичка размимоилажења. Источнонемачка страна давала је „необавезујуће предлоге” да се одређени делови текста скрате или избаце, посебно они везани за програм СКЈ, самоуправљање и радничке савете, што је за југословенске дипломате било неприхватљиво. И док су Источни Немци своје интервенције образлагали унутрашњополитичким разлозима, истичући да се отварање полемике о радничким саветима не би повољно одразило ни на билатералне односе, Југословени су били одлучни у томе да око садржаја изложбе нема „цењкања” по цену да се она не одржи. Интерно су пак сматрали да источнонемачки МИП прецењује утицај југословенске изложбе из страха од идеолошких утицаја.⁷⁷ У трагању за, како су Југословени сматрали, компромисом између „својих општих вањскополитичких интереса и

⁷⁵ ДАМСПРС, ПА, 1963, ф. 85, док. 41335, Билатерални односи између ФНРЈНДР у 1962. години, 8. јануар 1962.

⁷⁶ ДАМСПРС, ПА, 1961, ф. 88, док. 45801, Забелешка о разговору М. Девидеа са Деринг Дитером, помоћником начелника Одељења за штампу МИП-а НДР, 15. фебруар 1961; ДАМСПРС, ПА, 1961, ф.89, док. 416353, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, 18. мај 1961.

⁷⁷ ДАМСПРС, ПА, 1962, ф. 86, дос. 16, док. 47299, Забелешка о разговору са Ванделом, замеником министра иностраних послова, 19. фебруар 1962; АЈ, 559, 66-147, Депеша, 12. фебруар 1962; Депеша 18. фебруар 1962; Депеша 22. фебруар 1962.

заоштравања односа са нама”,⁷⁸ Културно одељење источнонемачког МИП-а ипак је пристало да се изложба „20 година нове Југославије” отвори у Источном Берлину крајем маја 1962. године. Међутим, након Источног Берлина, уместо у Лајпцигу, Дрездену, Халеу и Магдебургу, одлучено је да изложба буде отворена у мањим градовима, Ерфурту, Халеу, Готи и Потсдаму. Према југословенском мишљењу, циљ је био да се изложба о југословенској стварности што мање популарише, те су стога веће центре заменили „забаченим местима”.⁷⁹

Изложба је ипак успешно отворена, а број посетилаца вишеструко је премашио југословенска очекивања.⁸⁰ Туристички проспекти (300 примерака) и брошура „100 података о Југославији” (500 примерака) разграбљени су, а поједини посетиоци накнадно су се обраћали југословенском Посланству са молбом да добију публикације о Југославији.⁸¹ Источнонемачки званичници су у својим говорима приликом отварања изложбе акценат стављали на народноослободилачку борбу, користећи је као повод за осуду „фашизма” у Западној Немачкој, а заобилазили југословенски послератни развој.⁸² Иако је, према мишљењу ДСИП-а, до изражаја јасно дошло источнонемачко зазирање од унутрашњег развоја у Југославији и настојање да се очува „замишљена граница” дозвољене југословенске афирмације у НДР-у, сматрали су да је изложба „20 година нове Југославије” допринела јачању југословенског угледа, о чему је сведочила бројност посетилаца, као и неподвојено позитивни коментари у књизи утисака.⁸³ Чињеница да прва југосло-

⁷⁸ АЈ, 559, 66-147, Депеша, 2. април 1962.

⁷⁹ АЈ, 559, 66-147, Депеша, 12. мај 1962.

⁸⁰ Отварању је присуствовало 150 особа, а очекивало се 50. За десет дана, колико је била постављена у Источном Берлину, изложбу је посетило 4000 људи, што је готово четири пута више од дневног просека за друге изложбе. ДАМСПРС, ПА, 1962, ф. 84, дос. 2, док. 421210, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, 15. јун 1962.

⁸¹ ДАМСПРС, ПА, 1962, ф. 84, дос. 2, док. 421210, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, 15. јун 1962.

⁸² АЈ, 559, 66-147, Депеша, 3. јун 1962; ДАМСПРС, ПА, 1962, ф. 84, дос. 2, док. 421210, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, 15. јун 1962; ДАМСПРС, ПА, 1962, ф. 86, дос. 16, док. 424360, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, 12. јул 1962; ДАМСПРС, ПА, 1962, ф. 86, дос. 12, док. 427598, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, 28. јул 1962; ДАМСПРС, ПА, 1962, ф. 86, дос. 16, док. 431025, Посланство ФНРЈ у НДР, ДСИП-у, Заделешка са отварања изложбе „20 година нове Југославије” у Ерфурту 25. августа 1962, 29. август 1962.

⁸³ ДАМСПРС, ПА, 1963, ф. 85, док. 41335, Билатерални односи између ФНРЈ и НДР у 1962. години, 8. јануар 1962.

венска изложба у НДР-у није била уметничка сведочи о осетљивости источнонемачке средине у овом погледу. Истовремено, открива да је културна размена са иностранством служила југословенској дипломатији као средство пропагирања жељене слике Југославије, а у контексту Источне Европе, и за разбијања предрасуда о југословенској стварности, ствараних дугогодишњом антијугословенском кампањом.

Приликом преговора о склапању новог плана културне сарадње 1962. године на дневни ред је поново дошло питање изложби. Још 1961. представници источнонемачког МИП-а отворено су истицали да се плаше модернизма из Југославије,⁸⁴ а председник Академије уметности НДР-а Ото Нагел да су заинтересовани за дела на тему борбе против фашизма, јер би „за почетак било веома важно да се настави са овом тематиком која нас повезује”.⁸⁵ Југословенске дипломате скретале су пажњу на источнонемачко настојање да се ограде од савремене југословенске уметности, те да форсирају тематику народноослободилачке борбе, коју користе у сопственој пропаганди против Западне Немачке, истовремено не отварајући за њих контроверзно питање југословенског развоја.⁸⁶

Уочи потписивања другог плана културне сарадње, у Комисију за културне везе са иностранством стигао је хитан телеграм из југословенског Посланства у Источном Берлину везан за размену ликовних изложби. Источни Немци предложили су да у Југославију пошаљу изложбу дела Кете Колвиц, а реципрочно су захтевали југословенску изложбу са тематиком из НОБ-а. Одлучено је да наредне године у Источном Берлину буде постављена монографска изложба Ђорђа Андрејевића Куна. „Можете објаснити да се ради о сликару комунисти који у свом делу пратио развој наше друштвене стварности и чији графички опус обухвата социјалну тематику непосредно пред Други светски рат, затим Шпанију и НОБ с тим да својим сликарским делом даје период непосредно после завршетка рата”, гласило је упутство из Београда.⁸⁷

⁸⁴ ДАМСПРС, ПА, 1962, ф. 84, дос. 2, док. 48115, Спољна политика НДР-а у 1961. години, 10. март 1962.

⁸⁵ АЈ, 559, 66-147, Депенша, 18. новембар 1961.

⁸⁶ АЈ, 559, 66-147, Депенша, 15. јул 1962.

⁸⁷ АЈ, 559, 66-147, Депенша, 29. септембар 1962; АЈ, 559, 66-147, Депенша (одговор, без датума).

Иако опус Ђорђа Андрејевића Куна није био ограничен само на тематику из народноослободилачке борбе, југословенска страна се овим избором ипак донекле прилагођавала источњонемачким захтевима. Ђорђе Андрејевић Кун био је по много чему логичан избор. С једне стране, његове графике биле су адекватан пандан графикама Кете Колвиц, које је источњонемачка страна понудила Југославији. Као предратни комуниста, шпански борац и учесник НОБ-а, Андрејевић Кун био је пожељан профил уметника за развијање сарадње са НДР-ом. Осим тога, он је већ успоставио контакте са источњонемачким уметницима, пре свега са председником Академије уметности Оттом Нагелом, будући да је 1960. године посетио НДР као гост Министарства културе.⁸⁸ Ђорђе Андрејевић Кун био је и „патријарх социјалистичког реализма” у југословенској уметничкој заједници, што је несумњиво био једна од кључних разлога за постављање изложбе његових дела у Источном Берлину.⁸⁹

Међутим, слање управо овакве изложбе у источњонемачку престоницу 1963. године могло је одговарати југословенској страни из још једног разлога. Наиме, на зиму 1962/63. југословенски председник је у четири говора осудио апстрактну и модерну уметност. Овај „напад” уследио је након Титовог боровка у СССР-у и Хрушчовљевих „смерница” против либерализације совјетске културе, које су могле оставити утисак и на југословенског председника.⁹⁰ Стога је избор Ђорђа Андрејевића Куна као представника југословенске уметности у Источној Немачкој могао послужити и за доказивање социјалистичког карактера Југославије на Истоку. Па ипак, иако је у Куновом опусу доминантна социјално ангажована уметност, промене у уметничкој клими у Југославији након 1950. одразиле су се и на његово стваралаштво. Друштвено ангажоване теме замењивали су неутрални предмети и фигуре – жене у народној ношњи, старо оружје, мртва природа, портрети – стилизација је постајала смелија, експресионистичка, а палета снажнија.⁹¹ Самим

⁸⁸ ДАМСПРС, ПА, 1960, ф. 44, дос. 21, док. 431442, Забелешка о боровку у ДДР-у друга Ђорђа Андрејевић-Куна 25. 10–8. новембар 1960, 21. новембар 1960.

⁸⁹ Merenik, *Ideološki modeli*, 34.

⁹⁰ Merenik, *Ideološki modeli*, 98–99; Vučetić, *Koka-kola socijalizam*, 237–239.

⁹¹ Миодраг Б. Протић, *Српско сликарство XX века*, II, (Београд: Нолит, 1970), 374–375; Мишела Блануша, *Ђорђе Андрејевић Кун: jno pasarán!*, (Београд: Музеј савремене уметности, 2016), 21.

тим, постављање његове монографске изложбе у источнонемачкој престоници било је делом изазовно за уметнички канон НДР-а.

Домаћини су били задовољни избором госта, чињеницом да је реч о познатом уметнику, комунисти, „једном од ретких реалистичких сликара у Југославији”.⁹² Отварање изложбе било је предвиђено за 29. новембар, Дан Републике, а свечаности је, поред високих источнонемачких званичника, присуствовао и сам Ђорђе Андрејевић Кун са супругом. Источнонемачка страна потрудила се да изложба буде постављена у „репрезентативном” простору, те је избор пао на Националну галерију, затим да гости буду смештени у „најбољем хотелу”, да буду задовољни возачем, преводиоцем, програмом боравка и пажњом која им је приликом боравка у НДР-у поклоњена.⁹³ Према њиховој оцени, изложба је представљала не само врхунац у културним односима са Југославијом већ и изузетно значајан догађај у културном животу источнонемачке престонице. Услед огромног интересовања, трајање изложбе је са предвиђене три недеље продужено на готово два пуна месеца. Интересовање је, према источнонемачком мишљењу, подстакнуто не само тиме што је у питању била прва изложба југословенске уметности у НДР-у већ и чињеницом да се временски поклопила са склапањем споразума о пропусницама између Владе НДР-а и западноберлинског Сената, према ком је за божићне и новогодишње празнике 1963/64. становницима Западног Берлина дозвољено да посете своје рођаке у источном делу града. Тиме је и изванредан број грађана Западног Берлина приликом посете НДР-у био у прилици да обиђе и изложбу југословенског сликара, што је био пропагандни поен за Источне Немце.⁹⁴

И југословенска страна је закључила да је Кунова изложба наишла на велико интересовање, те да је корисна и у пропагандном смислу, јер је побудила пажњу и подстакла дискусије међу уметницима.⁹⁵ Југословен-

⁹² BArch, DR 1/20409, Einschätzung der Entwicklung der kulturellen Beziehungen mit der SFRJ auf der Basis des Kulturarbeitsplanes 1963, 21. 1. 1964; Поздравни говор, 29. новембар 1963; Brief von MfK, Abt. Kulturelle Beziehungen, an Verband bildender Künstler Deutschlands, 21. новембар 1963.

⁹³ BArch, DR 1/20409, MfK an die Gesandtschaft der DDR in der SFRJ, 15. јануар 1963.

⁹⁴ BArch, DR 1/20409, MfK an die Gesandtschaft der DDR in der SFRJ, 15. 1. 1963; Einschätzung der Entwicklung der kulturellen Beziehungen mit der SFRJ auf der Basis des Kulturarbeitsplanes 1963, 21. јануар 1964.

⁹⁵ AJ, 559, 66-147, Депеша, 15. децембар 1963.

ске дипломате примећивале су да је, упркос позитивној званичној оцени изложбе, источнонемачка страна ипак настојала да њен значај „разводни” одређеним коментарима у штампи и у књизи утисака. Конкретно, жалили су се да је у штампи недовољно пажње посвећено Куновој изложби, да је помоћник министра културе НДР-а Гинтер Вит пред источнонемачким уметницима „искривљено” представио Титове ставове о уметности како би створио утисак да је он на истој културнополитичкој линији као источнонемачко руководство, док се поједини југословенски уметници налазе на странпутици. Сматрали су да нису случајни поједини негативни коментари у књизи утисака, попут запажања да је „Кун раније био на исправном путу, да сада почео да се губи”, чиме је суштински хваљен само онај део Куновог опуса који је настао у духу соцреализма. Другим речима, сматрали су да Куново стваралаштво одудара од службене линије НДР-а, да многи уметници стога изложбу доживљавају као критику источнонемачког курса и користе је као повод да укажу на проблеме који из њега произилазе, да Источни Берлин ипак настоји да контролише и ограничава домете југословенског утицаја на културни живот НДР-а, али и да управо у томе лежи значај Кунове изложбе.⁹⁶

Биланс културних односа

Иако је изложба Ђорђа Андрејевића Куна протекла успешно, испод површине привидно хармоничних односа назирале су се политичке и идеолошке несугласице и неповерење, које је ограничавало културну сарадњу две земље. Југословенске дипломате су у вези са Куновом изложбом запазиле да источнонемачке власти и даље настоје да културну сарадњу усмере ка областима као што су просвета и наука, у којима је југословенски утицај најмање „опасан” и које не отварају „идејно-политичке дискусије”.⁹⁷ Доиста, иако је током наредних година сарадња на свим, па и на културном плану између Југославије и Источне Немачке била у успону, цветала је и у области научне и просветне размене, док су веће изложбе и гостовања изостајали или су одлагани. Одговорност је делом лежала на источнонемачкој страни, њиховом страху од

⁹⁶ ДАМСПРС, ПА, 1963, ф. 85, док. 440345, Телеграм Девидеа ДСИП-у, Берлин, 12. децембар 1963; АЈ, 559, 66-147, Деша, 15. децембар 1963.

⁹⁷ АЈ, 559, 66-147, Деша, 15. децембар 1963.

југословенског утицаја и настојању да заобиђу реципроцитет, неприхватању савремених југословенских остварења у области ликовних уметности, књижевности, позоришта и филма. И крајем деценије су југословенске дипломате понављале да, иако је за НДР значајно да културна размена не падне испод одређеног нивоа, јер је за њих то ствар спољнополитичког престижа, настоје да сарадњу подреде потребама своје културне политике и да је усмере на области где идејно-политичке разлике играју мању улогу.⁹⁸

Делом је недовољна југословенска активност у НДР-у била и одраз југословенске незаинтересованости, неорганизованости, непостојања културнополитичког плана деловања према иностранству, као и унутрашњих промена које су се одвијале на пољу културне политике. Децентрализацијом културе средином 60-их ингеренције у сфери културне сарадње са иностранством прелазиле су са савезних на републичке органе и културне институције, а њихова ограничена буџетска средства одражавала су се и на могућности културне размене. Поред тога, препреку је са југословенске стране представљала и незаинтересованост уметника, посебно врхунских, да пласирају своја уметничка дела у Немачкој Демократској Републици. Нерешено питање трансфера уметничких хонорара и културно-политичка изолованост Источне Немачке утицали су на то да југословенски ствараоци радије теже продору на западнонемачку културну сцену, где су им се пружали и бољи финансијски услови и веће могућности за међународну афирмацију.⁹⁹ Уз то, након неколико година успона у југословенско-источнонемачким односима, овај тренд прекинула је интервенција трупа Варшавског пакта у Чехословачкој, негативно се одразивши и на културне односе двеју земаља. Као и деценију раније, када је посланик Митја Вошњак саветовао да је регулисање културне сарадње начин за разбијање антијугословенске кампање у НДР-у, и 1970. су југословенске дипломате

⁹⁸ АЈ, 559-51-113, Записник са састанка колегијума Амбасаде о пропагандном и културном раду, 17. фебруар 1965; ДАМСПРС, ПА, 1968, ф. 115, дос. 13, док. 411336, Телеграм Веселина Лазовића ДСИП-у, Берлин, 25. март 1968; АЈ, 559-51-113, Забелешка са боравка на Берлинском фестивалу, 21. октобар 1970.

⁹⁹ АЈ, 559-51-113, Записник са састанка колегијума Амбасаде о пропагандном и културном раду, 17. фебруар 1965; АЈ, 559-51-113, Културна сарадња са ДР Немачком у 1967. години, 2. фебруар 1968; ДАМСПРС, ПА, 1968, ф. 115, дос. 13, док. 411336, Телеграм Веселина Лазовића ДСИП-у, Берлин, 25. март 1968.

из Источног Берлина истицале да „при знатно суженим могућностима сарадње у осталим областима (партијска, политичка), наша просветно-културна активност требало би да буде један од основних видова нашег политичког присуства у НДР”.¹⁰⁰

Динамика политичких односа између Југославије и Немачке Демократске Републике пратила је успоне и падове у односима Београда и Москве, одражавајући се директно на културну сарадњу двеју земаља. Током две и по деценије након завршетка Другог светског рата културна и уметничка размена између Југославије и Источне Немачке одвијала се свега десетак година, и то уз честе прекиде и оптерећења која су долазила из политичко-идеолошке сфере. За успостављање културне сарадње средином 50-их година значајну улогу имали су појединци и њихове мреже познанстава која су датирала неретко из предратног периода. Шездесете године донеле су проширивање културне сарадње и њено уговорно регулисање, испрва кроз једногодишње и двогодишње планове сарадње, а затим и потписивањем међудржавног споразума. Међутим, размимоилажења на идеолошком плану и пре свега источнонемачко зазирање од југословенског пута у социјализам наметали су ограничења културној размени чак и у оним периодима када су политички односи били на врхунцу, као што је то био случај средином седме деценије. За југословенску дипломатију културна сарадња са Источним Берлином била је вид политичког присуства у Немачкој Демократској Републици, пропагандно средство супротстављања антијугословенским кампањама и промовисања југословенског модела социјалистичког развоја. Као таква, културна сарадња била је и начин охрабривања и успостављања контакта са „антистаљинистичким снагама” у НДР-у. Међутим, за разлику од Источне Немачке, која је имала јасно дефинисане циљеве своје политике према Југославији, у Београду је крајем 60-их заузето становиште да њеном културном наступу недостаје систематичност, план и дугорочна политика.

---

100 АЈ, 559-51-113, Информација о просветној и културној сарадњи са Немачком Демократском Републиком, 22. септембар 1970.

Sources and Literature:

Arhiv Jugoslavije. Fond 837, Kabinet predsednika Republike; Fond 507/IX, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije/Komisija za međunarodne odnose i veze; Fond 559, Savezna komisija za kulturne veze sa inostranstvom.

Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije. Fond Politička arhiva.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes. Fond Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten.

Bundesarchiv Berlin-Lichterfelde. Fond DR1, Ministerium für Kultur.

Ivanji, Ivan. *Titov prevodilac*. Beograd: Laguna, 2005.

Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952. Zbornik dokumenata, knj. 2, prir. Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009. (Cyrillic)

Simić, Vojislav. *Susreti i sećanja*. Beograd: Narodna knjiga, Alfa, 2005.

Tito: govori i članci, knj. XI. Zagreb: Naprijed, 1959. (Cyrillic)

Anic de Osona, Maria. *Die erste Anerkennung der DDR: der Bruch der deutsch-jugoslawischen Beziehungen 1957*. Baden-Baden: Nomos Verlag, 1990.

Baer, Friedericke. *Zwischen Anlehnung und Abgrenzung. Die Jugoslawienpolitik der DDR 1946 bis 1968*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2009.

Bergmann, Wolfgang. „Vorwort”. In: *Die Bühnenrepublik: Theater in der DDR*, Hrsg. Thomas Irmer, Matthias Schmidt, 7–9. Bonn: BpB, 2006.

Bihalji-Merin, Oto. „Bert Brecht – igra i parabola”. *Letopis Matice srpske*, novembar 1958, 388–400. (Cyrillic)

Bihalji-Merin, Oto. „Susreti sa Anom Zegers u rano doba”. *Letopis Matice srpske*, decembar 1975, 627–638. (Cyrillic)

Blanuša, Mišela. *Đorđe Andrejević Kun: jno pasarán!*. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 2016, 1–21.

Böhme, Kurt W. *Die deutschen Kriegsgefangenen in Jugoslawien 1941–1929*, Band I/1. Bielefeld: Verlag Ernst und Werner Gieseking, 1976.

Dietrich, Gerd. *Kulturgeschichte der DDR, Band I: Kultur in der Übergangsgesellschaft 1945–1957*. Bonn: BpB, 2019.

Dietrich, Gerd. *Kulturgeschichte der DDR, Band II: Kultur in der Bildungsgesellschaft 1958–1976*. Bonn: BpB, 2019.

- Dimić Lompar, Natalija. "Yugoslavia and the Two German States: Yugoslavia's Stance towards the German Question during the Late 1940s and Early 1950s: From Bloc Allegiance to Non-Alignment". *On the Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia between Alliances and Neutrality/ Non-Alignment*, eds. Srđan Mičić and Jovan Čavoški, 429–447. Belgrade: INIS, 2022.
- Dimić Lompar, Natalija. „Jugoslavija i nemačko pitanje sredinom 50-ih: formulisanje autonomne politike”. *Novi horizonti spoljne politike Jugoslavije: Balkan, Evropa, svet. Zbornik radova*, ur. Jovan Čavoški, Aleksandar V. Miletić, 185–216. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije. (Cyrillic)
- Dimić Lompar, Natalija. „Podeljena Nemačka i Jugoslavija (1945–1966): politički odnosi u Hladnom ratu”, Filozofski fakultet, Novi Sad, 2023. (Cyrillic)
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Beograd: Rad, 1988.
- Dimić, Natalija. „Na obnovi Jugoslavije radimo za Nemačku: nemački zarobljenici, antifašisti, propagandisti”. *Tokovi istorije*, br. 2 (2020), 75–105. (Cyrillic)
- Doknić, Branka. „Kulturna politika Jugoslavije 1945–1952”. U: *Kulturna politika Jugoslavija 1945–1952*, knj. 1, prir. Branka Doknić, Milić F. Petrović, Ivan Hofman, 16–40. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2009. (Cyrillic)
- Gatalović, Miomir. *Darovana sloboda: partija i kultura u Srbiji 1952–1958*. Beograd: ISI, 2010. (Cyrillic)
- Glaser, Hermann. *Deutsche Kultur 1945–2000*, 2. Auflage. München: Ullstein, 2000.
- Glaser, Hermann. *Kleine deutsche Kulturgeschichte von 1945 bis heute*. Frankfurt am Mein: Fischer Taschenbuch Verlag, 2007.
- Goeschen, Ulrike. „From Socialist Realism to Art in Socialism: The Reception of Modernism as an Instigating Force in the Development of Art in the GDR”. *Third Text*, Vol. 23, No. 1, January 2009, 45–53.
- Goeschen, Ulrike. *Vom sozialistischen Realismus zur Kunst im Sozialismus: Die Rezeption der Moderne in Kunst und Kunstwissenschaft der DDR*. Berlin: Duncker&Humblot, 2001.
- Hilger, Andreas. „Re-educating the German Prisoners of War: Aims, Methods, Results and Memory in East and West Germany”. *Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II*, edited by Bob Moore, Barbara Hately-Broad, 61–75. Oxford-New York: Berg, 2005.

- Ilić, Saša. „*Stranci gastarbajteri*”: *Strana stručna radna snaga u privredi Jugoslavije 1945–1955*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 2020. (Cyrillic)
- Ilić, Saša. „Vrednovanje rada i životni uslovi nemačkih ratnih zarobljenika zaposlenih u privredi Jugoslavije 1945–1949”. *Istorija 20. veka*, XXXVII, br. 2 (2019), 157–176.
- Karner, Stefan. „Die Sowjetische Hauptverwaltung für Kriegsgefangene und Internierte. Ein Zwischenbericht”. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, Vol. 42 (1994), Nr. 3, 447–471.
- Lindemann, Hans, Kurt Müller. *Auswärtige Kulturpolitik der DDR. Die kulturelle Abgrenzung der DDR von der Bundesrepublik Deutschland*. Bonn: Verl. Neue Gesellschaft, 1974.
- Malycha, Andreas, Peter Jochen Winters, *Geschichte der SED. Von der Gründung bis zur Linkspartei*. Bonn: BpB, 2009.
- Maričić, Alan. „*Luckey that East Germany also exists*”: *Yugoslavia between the Federal Republic of Germany and the German Democratic Republic (1955–1968)*. PhD thesis, University of Waterloo, Ontario, Canada, 2019.
- Matthias Reiss, „The Nucleus of a New German Ideology? The Re-education of German Prisoners of War in the United States during World War II”, *Prisoners of War, Prisoners of Peace. Captivity, Homecoming and Memory in World War II*, edited by Bob Moore, Barbara Hately-Broad, 91–102. Oxford-New York: Berg, 2005.
- Merenik, Lidija. *Ideološki modeli: srpsko slikarstvo 1945–1968*. Beograd: Beopolis, 2001.
- Miler, Hajner. *Pozorište je kontrolisano ludilo*, prir. Detlef Šnajder. Beograd: Radni sto, 2017.
- Miletić, Aleksandar V. *Saradnik, protivnik, neprijatelj. Idejno-politička delatnost Milovana Đilasa 1945–1954*. Beograd: INIS, 2022. (Cyrillic)
- Miloradović, Goran. „Die Panzerhalle. Crteži iz 167. radnog logora Osijek za nemačke ratne zarobljenike u Jugoslaviji”. *Godišnjak za društvenu istoriju*, god. XVIII, sv. 1, 2011, 89–98. (Cyrillic)
- Miloradović, Goran. *Lepota pod nadzorom. Sovjetski kulturni uticaji u Jugoslaviji 1945–1955*. Beograd: ISI, 2012. (Cyrillic)
- Nećak, Dušan. *Hallsteinova doktrina i Jugoslavija. Tito između Savezne Republike Njemačke i Demokratske Republike Njemačke*. Zagreb: Srednja Europa, 2004.
- Neubert, Erhart. *Geschichte der Opposition in der DDR 1949–1989*. Bonn: BpB, 2000.

- Perišić, Miroslav. „Veliki zaokret 1950: Jugoslavija u traganju za vlastitim putem. Kultura – oslonac, prethodnica i sastavni deo spoljne politike”. *Pisati istoriju Jugoslavije: viđenje srpskog faktora*, 237–282. Beograd: INIS, 2007. (Cyrillic)
- Perišić, Miroslav. *Diplomatija i kultura. Jugoslavija: prelomna 1950. Jedno istorijsko iskustvo*. Beograd: INIS/NBS, 2013. (Cyrillic)
- Pfeil, Ulrich. „Die DDR und der Westen 1949–1989. Eine Einführung”. In: *Die DDR und der Westen. Transnationale Beziehungen 1949–1989*, Hg. Ulrich Pfeil, 7–19. Berlin: Ch. Links Verlag, 2001.
- Poiger, Uta G. *Jazz, Rock and Rebels: Cold War Politics and American Culture in a Divided Germany*. Berkley/Los Angeles/London: University of California Press, 2000.
- Protić, Miodrag B. *Srpsko slikarstvo XX veka*, II. Beograd: Nolit, 1970. (Cyrillic)
- Segal, Joes. „Artistic Style, Canonization, and Identity Politics in Cold War Germany, 1947–1960”. *Cold War Cultures: Perspectives on Eastern and Western European Societies*, eds. Annette Vowinckel, Marcus M. Payk, and Thomas Lindenberger, 235–253. New York/Oxford: Berghahn Books, 2012.
- Selinić, Slobodan. *Književna diplomatija. Međunarodna saradnja jugoslovenskih pisaca od sredine pedesetih do kraja sedamdesetih godina 20. veka*. Beograd: INIS, 2019. (Cyrillic)
- Stanković, Stefan. „Jugoslavija – DR Nemačka (1957–1961)”. Master rad, Filozofski fakultet, Beograd, 2019. (Cyrillic)
- Theurer, Marc Christian. *Bonn – Belgrad – Ost-Berlin: Die Beziehungen der beiden deutschen Staaten zu Jugoslawien im Vergleich 1957–1968*. Berlin: Logos Verlag, 2007.
- Tripković, Đoko. *Jugoslavija – SSSR 1956–1971*. Beograd: ISI, 2013.
- Vučetić, Radina. *Koka-kola socijalizam: amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*. Beograd: Službeni glasnik, 2023.
- Vuletić, Dean. „Sounds like America. Yugoslav Soft Power in Eastern Europe”. *Divided Dreamworlds? The Cultural Cold War in East and West*, edited by Peter Romjin, Giles Scott-Smith, Joes Segal, 115–131. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2012.
- Wolle, Stefan. *Die DDR. Eine Geschichte von der Gründung bis zum Untergang*. Bonn: BpB, 2015.
- ”Becher, Johannes R.” In: *Wer war wer in der DDR?* : <https://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/de/recherche/kataloge-datenbanken/biographische-datenbanken/johannes-robert-becher> (datum pristupa 7. 2. 2024)

Summary

Natalija Dimić Lompar

Cultural Cooperation as a Political Challenge: Yugoslavia and the German Democratic Republic during the 1950s and 1960s

The cultural relations between Yugoslavia and the German Democratic Republic were heavily influenced by the changes in Yugoslav-Soviet relations. Therefore, they were severed after the Cominform Resolution of 1948, then renewed but worsened drastically during the "second ideological split", and once again following the invasion of Czechoslovakia. However, even during periods of intense cooperation, its achievements were severely limited by political and ideological differences. The East German leadership considered Yugoslav modern art the result of unwanted Western influences, claiming it could challenge the East German cultural model and encourage its "internal enemies." First contacts within the cultural realm were established, owing in large part to individuals and their personal connections, for instance, Oto Bihalji-Merin and Johannes R. Becher. During the 1960s, the scope of cultural cooperation broadened, and the first agreements were signed. However, while significant results were achieved within scientific and educational cooperation, only one Yugoslav art exhibition was held in East Berlin during this time (Đorđe Andrejević-Kun's exhibition in 1963). The Yugoslav side also bore part of the responsibility for the less-than-desired outcomes of cultural cooperation, as its cultural policy lacked organization and a systemic approach toward public policy abroad, whilst Yugoslav artists were disinterested in displaying their art in the GDR.